

Egy erasmista dialógus Zrínyi Miklósról és Magyarországról 1664-ből

Az Apponyi Hungarica 935 jelzete alatt egy eddig még nem publikált, nem ismertett német nyelvű, az 1664. évi török ellen vívott háború körülményeit elemző, dialógus-formában megírt munkára bukkantam. A kiadás helye ismeretlen. Szerzője a „Verdeckte” álnévet használja. Szereplői: egy magyar, egy német és egy francia lovag. A mű címe: *Unlängst gepflogene Unterredung Eines fñrnehmen Ungarn | Und Teutschen Cavalliers: Wobey Zuforderst die Frage | ob bey jetzigen Conjuncturen | der Krieg oder Fride mit dem Türcken | rathsamer scheine | Durch Urum Isthuanfi | Herrn Leuenfuss | und Monsieur Galliard | Unvorgreiflich abgehandelt | und mit mancherley merckwürdigen Sachen belustiget worden. Beschrieben und entdeckt Durch den Verdeckten. Im Jahr Christi | 1664.*”

Az Apponyi Hungaricával azonos kiadású írást találtam az Országos Széchényi Könyvtár nagy katalógusában is a 226 103 jelzet alatt, de a „Verdeckte” álnévet a címfeltevő „Nimptsch von Hebindorf und Lauterbach” – név alatt feloldotta. A Holzmann–Bohatta álnévléxikon, amely a címfeltevő forrásául szolgált, visszautal Karl Goedeke: *Grundrisz der Geschichte der Deutschen Dichtung* című irodalomtörténetére.¹ Goedeke szerint Nimptsch von Hebindorf und Lauterbach az egyik legbefolyásosabb, a német nyelvtársaságokat megalapító Fruchtbringende Gesellschaft tagja volt. A társaság többi tagjához hasonlóan Nimptsch von Hebindorf und Lauterbach is fényes avatási ceremónia keretében kapta a „Verdeckte” nevet. Ő viszont – ugyancsak Goedeke információja szerint – csak 1680-ban, utolsóként, 890.-ként! lett a népes nyelvtársaság tagja. Így igen valószínűtlen, hogy tizenhat évvel tagfelvétele előtt, leendő álnévén bármit is írt volna. A címfeltevőt minden bizonnyal az álnévléxikon tévesztette meg, és Goedeke irodalomtörténetében már nem ellenőrizte adatának hitelességét.

Ugyanakkor Erasmus Francisci, a kor ismert kompilátora, számos magyarországi beszámoló szerzője „Verzeichniss meiner¹ / Erasmii Francisci / bißhero gedruckter Schrifften . . .” című, 1691-ben Nürnbergben megjelent bibliográfiájában magáénak vall egy, a mi dialógusunkhoz hasonló című munkát, melynek címe: *Gepflogene Unterredung eines fñrnehmen Ungarns | und Teutschen Cavalliers darum fñrnehmlich die Frage erörtert wird | ob es rathsamer | mit dem Türcken Frieden zu schliessen | oder den Krieg fort zu setzen? Unter entliehenem Namen.*

Erasmus Francisci igen jártas a magyar történelem berkeiben, ő írta például a *Der hohe Traur-Saal* . . . című, több kiadást megért munkát, amelyben Zrínyi Miklós mellett Kemény Jánosról, II. Rákóczi Györgyről is megemlékezik. Bibliográfiájának segítségével pedig gazdára talál több más, szintén az Apponyi Hungaricák sorában található, eddig ismeretlen szerző röpiratának tulajdonított munka is! Erasmus Francisci – akinek eredeti neve Finx, és Lübeckből származik –, saját bevallása szerint a Francisci nevéen kívül még két más álnéven is publikált. Nem mindig használt teljes álnévet, volt, amikor csak a „Verdeckte” mintájához hasonlóan, tömör jelző mögé rejtette a nevét. Így például *Historischer Lorbeerkrantz der Christlichen Rittersleute* . . . című munkájában az „Erzählende” nevet használta.² Az ilyen jellegű, melléknévből főnévvé előlépő neveket a Fruchtbringende Gesellschaft

¹ GOEDEKE, Karl, *Grundrisz* (sic!) *zur Geschichte der deutschen Dichtung*. 2., ganz neu bearb. Aufl. 3. Bd. Dresden. 1687.

² *Historischer Lorbeer-Krantz der Christlichen Rittersleute* . . . Nürnberg, 1664, Hoffmann. App. H. 909. jelzet

tagjai kapták. Erasmus Francisci, aki ugyan nem volt egyik társaság tagja sem, de mindig a közelükben nyüzsgött, valószínűleg névválasztásában egyszerűen őket akarta utánozni. Jelen esetben viszont nagy galibát okozott, hiszen olyan nevet választott, amelyről persze nem tudhatta, hogy később – tényleg valaki megkapja!

Mielőtt elhamarkodottan eldöntenénk a szerző kilétét, meg kell jegyeznünk, hogy 1. Erasmus Francisci munkájának címe nem tünteti fel a szereplők nevét; 2. nem használja a kulcsfontosságú „conjunctura”-fogalmat, és 3. az „Unter entliehenem Namen” semmit nem mond. Ő legtöbbször megnevezi saját álnévét – amit itt nem tesz. Mennyivel könnyebb lenne a helyzetünk, ha „kölcsonzott nevé” fölödnél!³

Viszont Erasmus Francisci szerzőségét erősíti, hogy ő az írója számos más, dialógus-formában megírt munkának is. Többek között Johann Rist *Monatsgespräche* című „beszélgetéseit” is ő fejezte be a szerző halála után.

Dolgozatunkban azt szeretnénk bebizonyítani, hogy – az egyébként rendkívül izgalmas nyomozás ellenére – a szerzőség kérdésének kiderítésénél előbbre való az a tény, hogy jelen „beszélgetés” az erasmista hagyományú dialógusok egyenes leszármazottja!

Az újtípusú „beszélgetéseket” a Fruchbringende Gesellschaft mintájára 1644-ben szervezett nürnbergi „Löbliche Hirten- und Blumenorden an der Pegnitz”-társaság tagjai honosították meg Németországban „Gespräch-Spiele” néven. A Gespräch-Spiele dialógusai közvetlen folytatói ugyan Rotterdami Erasmus „beszélgetéseit”-nek, de már más karakterűek. A Gespräch-Spiel – társasjáték, a szó igazi és átvitt értelmében. Ezt a játékot Georg Philipp Harsdörffer, a Pegnitz-társaság egyik alapítója találta ki, ő a névadó és a játékszabályok megalkotója is.

Az erasmusi dialógusban a megadott témáról csak ketten beszélgetnek. Az új „beszélgetés” viszont többszereplős, társasági forma. A több szereplő bevonása önmagában is oldja a témaválasztás kötött kereteit, és lehetőséget biztosít arra, hogy minden téma, amely a kor olvasóit akkoriban érdekelte és foglalkoztatta, „irodalomképes” legyen. Így a napi politika aktuális eseményei is, mint azt a mi beszélgetésünk is példázza.

A társaságnak – Harsdörffer játékszabályai szerint – először is valahol össze kell jönnie. Mondjuk, egy ebédnél. Olyan közös témát kell találni, ami kiterjedt beszélgetésre nyújt alkalmat. Minél tovább beszélgetnek, minél több témát vonnak be, illetve az adott témát mennél jobban bonyolítják, a játék annál izgalmasabb. A résztvevők mindegyike kap egy-egy hosszabb kifejtést igénylő kérdést valamely megadott témakörből, és ha az illető az összejövétel végéig nem használja ki kellőképpen a téma adta lehetőségeket, zálogot ad. A beszélgetések tanulságosak és szórakoztatók kell legyenek. A játékosoknak három témakörből szabad válogatniuk:

1. kézügyesség, valamely kézműves mesterség, egyéb foglalkozások és a művészetek
2. események, történetek, kérdések, feleletek
3. a külvilág szemmel látható jelenségei: növények, bor.

Az új „beszélgetések” igen népszerűek voltak a társaságok tagjai és más írók között is. A szerzők sorában találjuk például a nürnbergi Pegnitz-társaság másik vezéregyéniségét, a nálunk elsősorban földrajzi munkák írójaként számon tartott Sigmund von Birkent, valamint Martin Zeillert és Erasmus Franciscit is. Birken a társasági játékokról írt *Pegnesische Gesprächspiel-Gesellschaft* (Nürnberg, 1655) címmel; Martin Zeiller *Ein hundert Dialogii* . . . (Ulm, 1653) címet viselő beszélgetéseiben több témakör között tallózgatott, és írt a művészetekről, az orvostudomány, a csillagjósolás kérdéseiről is. Johann Rist, a Fruchbringende Gesellschaft, a nürnbergi Pegnitz-társaság tagja, az Elbschwanenorden alapítója *Monatsgespräche* című munkájában a 3. témakört választotta. Erasmus Francisci Rist halála után a hiányzó – májustól decemberig tartó hónapok – beszélgetéseit jegyezte le.

Jelen beszélgetés szerzője témáját a 2. témakörből merítette. Az esemény: 1664 tavasza, a török

³ Bár a szerző minden valószínűség szerint Erasmus Francisci, amíg ezt teljes bizonyossággal nem állíthatjuk, nem tekintem az övének. Erasmus Francisci munkásságával részletesebben foglalkozik TURÓCZI-TROSTLER József, *Magyar elemek a XVII. század német irodalmában. Erasmus Francisci c. tanulmányában* (Temesvár, 1916), de erről a művéről nem tesz említést.

elleni háborúság. A kérdés: a konjunktúra jelenlegi állapotánál mi volna célszerűbb: a háború folytatása vagy a békekötés? A válasz a beszélgetésből derül ki. Célja: szórakoztatni és gondolkodtatni.⁴

A könyv képzeletbeli utazásra invitálja olvasóit. „Der gute Cavallier Isthuanfi” ízületi bántalmait gyógyítandó előbb a Majnán, majd a Rajnán hajózva jut el egy közelebből meg nem nevezett németországi melegvízű fürdőhelyre, ahol – úgymond – még a tavasz beköszönte előtt felfrissülhet és erőt gyűjthet. Útjára elkíséri Monsieur Galliard, aki Magyarországon Isthuanfi Uramnál vendégeskedett, s akinek humora, jó kedélye sokszor könnyített Isthuanfi gondokkal teli lelkén. Szálláshelyükre érkezve kupa bor mellé telepednek és beszélgetni kezdenek. *Dialógusukba bekapcsolódik* Herr Leuenfuß, „ein Teutscher Cavallier”, aki ugyanabban a fogadóban szállt meg, mint ők.

Adott tehát a helyszín. Adott az időpont és adottak a szereplő személyek. A két beszélgetőhöz csatlakozott egy *harmadik* – együtt van tehát egy *társaság*, indulhat a *beszélgetés!*

Egy ideig általános dolgokról csevegnek, majd minden átmenet nélkül az aznapi politikai események sűrűjébe csöppenünk. Monsieur Galliard mondja: a nyugati szél hozta az örvendetes hírt, hogy „Graf Serini” sikerrel foglalt el oly sok helyeket Magyarországon, így a háború – hála Istennek! – az utóbbi időben némi előrehaladást mutat. Isthuanfi óva inti: egy fecske még nem csinál nyarat! Monsieur Galliard véleménye szerint a siker nyitja éppen a szerencse forgandósága. Herr Leuenfuß sürgetőleg közbevág: hogy állnak a dolgok jelenleg Magyarországon? Monsieur Galliard válasza: Három lábön állnak, úgy mint török, magyar és német lábakon. Isthuanfi megjegyzi, hogy Galliard úr komolytalan, és képtelen egyenes válaszokat adni. [2.–3.–4.–5.]

Zrínyi Miklósról esik újra szó. Isthuanfi szeretné hinni, hogy Zrínyi kezdeti hadi sikerei tovább folytatódnak; Herr Leunfuß biztatja: Ez a lovag bátornak született, méltó utóda halálában is halhatatlan ősenek. (7.) Akarná Isten, hogy a többi magas rangú katonából is egy Zrínyi válhassék; hogy a mi *Szirenjeink* – *Serinekké* válnának!⁵

Isthuanfit nem lehet meggyőzni; fél a háborútól, fél annak kimenetelétől és a feltétel nélküli békekötést szorgalmazza. Herr Leuenfuß hosszú monológban fejt ki az általa képviselt birodalmi németek véleményét: Isthuanfi uram félelme alaptalan, mert a jelenleg Regensburgban tanácskozó birodalmi gyűlés minden bizonnal meg fogja szavazni a keresztény seregek segítségét. Bár – teszi hozzá –, nagyon is megérti Isthuanfi Uram békevágyát, hiszen ha valaki, hát ő, a német katona igazán tudja, mit jelent békében élni. Egy olyan pusztító háború után, mint amilyen az ezt megelőző (ti. a harmincéves háború) volt, maga sem óhajtana mást, mint a békét. De nem mindenáron! Ha biztosan tudhatná, hogy a béketárgyalások minden veszély, hátrány, vagy mások gúnyolódásai nélkül történnének, ő is azonnal békét kötne. De ezeket a feltételeket egyáltalán nem látja biztosítottnak. Amíg egy utolsó lehetőség is kínálkozik, nem szabad békekötésre gondolni! A magyarok nemes – vagy ahogy ők nevezik „szent” – koronáját – ki kell szabadítani az ősellenség sárkány karmai közül, csak így nyerhetjük el a békét. Isthuanfi szerint a sárkány egy darab odavetett konccal is elégedett lenne. Herr Leuenfuß egy római legenda példáján bizonyítja be, miért volna ez mindenképp helytelen. A kis konc után a török még nagyobbra vágya, végül az egész országot fogja bekebelezni. Nem elég, hogy Erdély már az övé? Monsieur Galliard megerősíti Herr Leuenfuß szavait. Isthuanfi tovább érvel: soha nem tudunk akkora hadsereget kiállítani, amely ütőképességnek bizonyulhatna a török ellen. Monsieur Galliard és Herr Leuenfuß szerint a török szavainak soha nem szabad teljes hitelt adni; bizzon a keresztény seregek segítségében! [9.–10.–11.–12.–13.–14.] Isthuanfi szerint ők könnyen beszélnek. Nem az ő, hanem a magyarok torkának szegezi a török a kést. Éppen ezért meggondolandó a békekötés lehetősége, mégoly hátrányos legyen is az. Herr Leuenfuß szerint nincs mit veszíteni. Az ember

⁴Mivel jelen dolgozat az Irodalomtudományi Intézet Reneszánsz kutató Osztályának egy felolvasó-ülésén hangzott el, nem idéztem a német szövegből, hanem tartalmilag fordítottam, interpretáltam azt. Az eredeti szövegben nincsen lapszámozás, így szögletes zárójelben közlöm azokat az általam jelzett oldalakat, ahonnan a szöveget fordítottam.

⁵Fontosnak tartom, hogy itt a szöveget pontosan idézzem: „Leuenfuß. . . ihr Herren Ungarn Dörfft euch Herren Generalissimi nicht schämen. Es ist diesem Cavallier angeboren / tapfer zu zu (sic!) seyn / und die Heldenspur seines unsterblichgestorbenen Ahmherren zubetretten. Wolte Gott / es Serinisirten alle andre hohe Officirer tapfer nach / und theils unserer *Sirenen* würden in lauter *Serinen* verwandelt!” A *Sirenen-Serinen* – szójátékot a német szöveg is kiemeli. [7.]

élete önmagában is áldozat. Áldozat Istennek, a Kereszténységnek, a Császárnak, a Hazának, a Szabadságnak. Most kellene a hős Hunyadiaknak föltámadniuk, hogy megfűjják a harci kürtöt. Egy olyan nép, amelyik századokon át volt Európa és a Német Birodalom védőfala, szorgalmas vigyázója, előharcosa, joggal számíthat végveszedelmében a németek segítségére. Ez természetes, hiszen a török kiűzése mindannyiunk közös ügye. A magyarok válasszanak: ha a rabszolgaságot szeretnék, úgy kösse nek békét. A németeknek viszont bocsássák meg, hogy inkább harcolnak mint szolgálnak. [17.] Isthuanfi szerint a béke és rabszolgaság nem ugyanaz. Herr Leuenfuß szerint viszont nem állnak egymástól olyan távol.

A vitát képtelenek eldönteni. Végül is Isthuanfi Uram öt pontba foglalja a háború és békekötés problémáját: Először is: van-e elég okunk a háborúra; ebből következik a második kérdés, hogy becsületes háború lenne-e, nem megy-e a jólét rovására; harmadszorra, hogy hasznos-e; negyedszerre, hogy szükség szerű-e; és ötödszörré, mennyire lesz a háború veszélyes és nehéz? [17.]

Isthuanfi kérdéseit sorrendben vitatják meg. A mű igen részletesen elemzi a pontokat, mi pár mondatban összefoglaljuk a lényegüket. A válaszok egyöntetűen: igen! Van épp elég ok, hogy a háborút folytassuk; a török ellen harcolni nemcsak becsületes, de fölöttébb kívánatos keresztényi cselekedet; a háború természetesen szükséges és szükség szerű is, hiszen a török nemcsak Magyarországot fenyegeti, hanem az egész keresztény világot. Veszélyes pedig egyedül a békekötés erőltetése lehet!

A háború szükségességének okairól beszélgetve természetesen szóba kerül Erdély is. A társaság hosszan vitatja meg Erdély jelenlegi és régi sorsát. Szó van Zápolyáról és Ferdinándról – tehát a kezdetekről –, a magyar korona hányattatott sorsáról. Érdekes módon még egy rövid utalás erejéig sem említik meg Bethlen Gábor vagy I. Rákóczi György nevét. Viszont a német és a francia lovagok egybehangzó véleménye szerint semmi baj nem lett volna, ha II. Rákóczi György nem indítja meg szerencsétlen lengyelországi háborúját. A jelenleg uralkodó Apafi Mihály pedig egyszerűen a török bábja, és csak azért van rá szükség, hogy segítsen a töröknek egész Magyarországot a véreb kezére játszani. A hadsereg dolgairól beszélgetnek. Isthuanfi Uram fél, hogy a hadseregben széthúzás lesz. Herr Leuenfuß bizakodik, hogy ilyen háborúban, amilyennek elébe nézünk, közkatónáknak és tiszteknek egyaránt bátorságból kell vizsgáznuk, egységnek kell tehát lennie. Monsieur Galliard fölveti egy „rongyos hadsereg” lehetőségét, némi municiót kell adni, és irány a harctér! Herr Leuenfuß szerint ez nem lenne helyes megoldás. Magyarországra fog érkezni egy közel 50 000 fős nemzetközi hadsereg, akik segítségünkre lesznek. Isthuanfi Uram hozzáteszi, fölháborító, hogy a zsoldosok megkapják fizetésüket, mielőtt az ellenséget egyáltalán látták volna! Majd hirtelen kijelenti, hogy beszélgetésük már így is igen messzire nyúlt, jobb volna nyugovóra térni. Elbúcsúznak egymástól, majd ki-ki szállására tér.

A páratlanul érdekes beszélgetés így váratlanul véget ér. Gyanítjuk, ez a váratlan befejezés nem tartozik a műfaj sajátos játékszabályai közé. Mintha a szerző valamilyen oknál fogva sietett volna befejezni munkáját, talán a papír fogyott el, ugyanis az utolsó lap második felét már alig látható apró betűkkel nyomtatták. Esetleg a szerző nem tudta tovább csürni-csavarni a kérdés–felelet „játékot”, ötletesebb módon pedig nem volt tehetsége befejezni. Az okot nem tudjuk. A munka viszont számos problémát, kérdést vet fel; ezeket szeretnénk – az egyszerűség kedvéért – mi is pontokba foglalva elemezni.

1. Az értesülések hitelessége, a források eredete

Szembetűnően sokat tud a szerző Magyarországról. Szót ejt szinte minden fontosabb hadi eseményről, amely a török elleni háborúval valamilyen kapcsolatban áll. Utal a párkányi, babocsei, érsekújvári ostromokra, a pécsi harcokra. Különösen az első oldalakon igen részletes, mielőtt még a háború általános problémáit megvitatnák. Mivel az eredményt Regensburgtól várja, a gyűlés pedig 1664. február közepén hozta meg döntését, a „beszélgetés” február közepe előtt kellett hogy íródjon.

Értesüléseinek forrását a szerző maga jelöli meg. Hivatkozik újságlapokra, naplókra, krónikákra. Így olvashatunk többek között de Goýz báró jelentéséről, vagy közelebről meg nem nevezett röpiratokról, közszájon forgó hírekről. Gyakran találkozhatunk közbeszúrt megjegyzésekkel: „wie man sagt”, „der West- und Vorjahrs-Wind die angenehme Zeitung zugewehet”, „So bezeugt die neulich in Druck gegebene Relation”, és a példákat sorolhatnánk tovább. Utal az általa igen tisztelt és magyar

szereplőjének nevét kölcsönző Istvánffy történetírására, idéz Hieronymus Ortelyus egyik krónikájából.

És idézi, ha címét nem is jelöli meg, Busbequius röpiratát! Természetesen elsősorban a történészek alapos kutatómunkájára van szükség ahhoz, hogy a mű történeti utalásait, hitelességét megnyugtatóan tisztázhatjuk. Mi elsősorban az irodalomtörténeti problémákról beszélünk.

A politikai röpiratok hatékonyságát bizonyítja, ha szintén az Apponyi Hungaricák között, a 2069. jelzet alatt, találunk egy szintén 1664-ben megjelent buzdító írást, amely a mi dialógusunkhoz hasonlóan pontokba foglalva, de rímekbe szedve elemzi a háború szükségességének kérdését. Ennek címe: *Christliche Kriegs-Trompete | An die Fürsten und Stände der Christenheit | wider die Ottomanischen Erbfeinde des Christlichen Namens*. Ez az írás a háborús propaganda érdekében még Martin Opitz, Andreas Gryphius és Paul Flemirg nevét is fölhasználja. Műveiből idéz, meglehetősen szabad, aktualizált átdolgozásban.

Az 1664-es háború és Zrínyi Miklós a német nyelvtársaságok szerzőit is meghihette. Georg Greflinger például, aki az Elbschwanenordennek volt tagja, több művében is foglalkozott Érsekújvár ostromával, Zrínyi Miklós méltatásával.

Jelen dolgozat szűkre szabott keretei nem teszik lehetővé, hogy a német nyelvtársaságok magyarországi kapcsolatait bővebben elemezzem; készülő disszertációmban evvel részletesen kívánok foglalkozni, itt épp csak utalni akartam e kapcsolat meglétére.

2. A magyarság-kép

Miként gondolkodik felőlünk a XVII. századi német ember? Erre a kérdésre egyenes választ egyetlen műtől sem remélhetünk! Általában az írások hangulatából következtethetünk a közzévéleményre. Jelen esetben is le kell szűkítenünk a kérdést. Hogyan látott és látottat bennünket 1664 kora tavaszán, a sorsdöntő ütközet előtt a németiség és mit vártak tőlünk?

Isthuanfi Uram nézetei nem sok jóval kecsgetetnek bennünket. Pessimista, visszahúzódozó, melankolikus. Tehát pessimista, visszahúzódozó, melankolikus az egész magyarság is a német közzévéleményben. Vajon igaz-e ez? És kinek a szemszögéből? Mert ugyan Isthuanfi Uram beszél, de német szerző beszélheti. Ő képviseli a magyarságot, de egyúttal az író szócsove is. Isthuanfit meg kell győzni a háború szükséges voltáról – sőt arról is, hogy Zrínyiiben feltétlenül bízhat. Az ő tehetsége, mondhatni szakmai tudása a garancia a győzelemhez! A német szerző, akinek nyilvánvalóan saját nemzete dicsőítése felé hajlik a tolla, nem fukarkodik a dicséret jelzőkkel, ha Zrínyi Miklós neve kerül szóba. Vagyis elfogultsággal sem vádolhatjuk szerzőnket.

De nem ugyanezt az elsősorban önmagát, önnön erejében, képességeiben kételkedő magyartartást bírálja-e Zrínyi Miklós is Áfiumában? „Én nem tudom micsodás impendimentuma vagyon, hogy ezt a prefectiót érhesse, a magyar nemzetnek. Egyik az, hogy nem bízik magában, hogy abban a rendben hozhassa állapotját s disciplináját, akiben a régi rómaiak...” (665.) Éppen ebből a pessimista kiúttalanságból próbálja Zrínyi is felrúzni a magyarokat. Szavai szinte rímelnek a német szerző véleményére. Mintha Zrínyi gondolatait olvasnánk német köntösben, Herr Leuenfuß tolmácsolásában!

Utaljunk vissza a német lovag Mátyás királyra, illetve a Hunyadiakra vonatkozó szavaira. Herr Leuenfuß a két Hunyadiat támasztaná fel újra, mondván, kiragadnák azok a magyarok kezéből a harci kürtöt, de ha meghallanák, hogy a magyarok békekötésre gondolnak, visszatérnének sírjukba. Egy szóval: van-e kedvetek rabszolgának maradni, úgy kössetek békét! Ha pillanatnyilag nem is képes a magyar önjerejéből a török ellen harcolni, ne féljen elfogadni a birodalmi németek segítségét – nem fedik-e ezek a gondolatok is szellemükben Zrínyi Áfiumának intelmeit?

A külső segítséget, köztük éppen az impériumbeli németekét Zrínyi is szorgalmazza: „De én ebben ezt tanácslom az én magyarimnak; fogadjanak egy ideig idegeneket más nemzetekből... dicsérném a németeket is, de nem a ki szomszédinkat Styriából, Austriából, hanem az Imperiumbelieket...” (667.) Herr Leuenfuß hangsúlyozza, a birodalmi németeknek a magyarokkal szemben semmiféle kétése, hatalmi követelése nincs. Részt vesznek a háborúban, mert féltik saját hazájukat a töröktől. Szavaiból világosan kitűnik, hogy a németek úgy készülnek erre a háborúra, mint „A” törököt Magyarországról egyszer s mindenkorra elűző nagy vállalkozásra, az egyetlen, soha vissza nem téző alkalomra. Ezért fél ő a békekötésnek még a gondolatától is. Mert minden kezdődne előről, mert soha nem lenne

nyugalom, pedig Németországnak most arra volna leginkább szüksége. Országuk nem egységes, törekedni kell a belső nyugalom megteremtésére.

Herr Leuenfuß szavai híven tükrözik azt az egyre növekvő feszültséget, amelyben 1664 kora tavaszán nemcsak a magyar, de a német nép is élt, és sugallják a kétségbeesett elkeseredést, amit majd a Vasvárnál mégis megkötendő oly rettegett béke fog okozni! . . . De most még a remény óráit éljük. A remény biztosítéka pedig a német közvélemény előtt is – Zrínyi Miklós! Benne van minden bizalmunk, az ő vezetésétől remélik a győzelmet – hamarosan kiderül, hogy Zrínyitől Bécs megvonja ezt a lehetőséget.

De nemcsak a hadvezér Zrínyi híre jutott a határokon túlra, hanem az íróé is. Láttuk, hogy az „Adriai tengernek Syrenaia”-t szójáték formájában idézik. Zrínyi kedvelt „conjunctura”-kifejezése pedig olyannyira átmehetett a köztudatba, hogy vele rögtön a címlapon találkozunk.

Mindezek ismeretében és a két munka: jelen beszélgetés és az Áfiumban megfogalmazott gondolatok hasonlósága alapján felvetjük annak a lehetőségét, hogy szerzőnk ismerhette, sőt olvashatta Zrínyi Áfiumát. Ilyen valóságghú magyar jellemrajzot mégoly hétpróbás író sem képes a maga fantáziájából kitalálni. Egyéb röpiratról, bármely munkáról, amely közvetítő forrásként szolgálhatott volna az Áfium és szerzőnk munkája között, nem tudunk. Azt viszont tudjuk, hogy Zrínyi Áfiuma kéziratának néhány másolt példánya közkezen forgott. Már most miért ne volna lehetséges, hogy ennek egy példánya – talán német fordításban – szerzőnk kezébe került, de legalábbis ismerte annak tartalmát, és szellemét idézve beépítette azt a maga koncepciójába. Néhány évvel az Áfium megírása után, de aktualizálva annak gondolatait. Hiszen jelen beszélgetés is, szépirodalmi köntösben, elsősorban a politikai hangulatot, a közvéleményt hivatott befolyásolni!

3. A „beszélgetés”

Jelen „beszélgetés” a Gespräch-Spiel játékszabályainak mindenben megfelel – zálogosdit kivéve. Adott kereten belül, adott témáját szerzőnk maximálisan kihasználta. A játék, mint mondtuk, annál izgalmasabb, minél többen játsszák. Itt csak hárman beszélgettek. De nem véletlen, hogy ez a beszélgetés éppen három szereplős.

Ha a térképen azonosítjuk az útvonalat, amelyen a magyar és a francia lovag Németországba érkezett, kiderül, hogy mielőtt útjukat a Rajnán folytathatták volna, érteneniük kellett Majna-Frankfurtot, a mainzi választófejedelem, a Rajnai Szövetség elnöke székhelyét. Vagyis a magyar, a francia, majd a német lovag – hármójuk – közös majnai–rajnai utazása 1664 télutóján, a Rajnai Szövetség politikáját hivatott szimbolizálni és népszerűsíteni. A felfrissülés és erőgyűjtés célja pedig: készülődés a tavaszi hadjáratra.

4. Összegezésképpen

A XVII. század második felének Magyarországra vonatkozó német irodalmában egységes magyar-ság-képről nem beszélhetünk. A német közvéleményt Magyarország akkor foglalkoztatja, amikor nálunk valami érdemleges, figyelemre méltó politikai esemény történik. Így a harmincéves háború befejezésétől – 1648-tól kezdődő, a század végéig húzódó mintegy ötven évet a következőképpen korszakolhatjuk:

1. 1664. Nemzetközi összefogás a török kiűzésére.

2. 1671 – a Nádasdy-féle „Criminal-Prozess”.

3. 1686 – Buda visszafoglalása, az ország felszabadítása a török uralma alól. Ami ezek között íródik, a világ figyelmét éberben tartó munkák, jobbára ismert szerzők írásainak ismételt kiadása. Ez természetes is, hiszen a török veszély még nem múlt el. Ha fellapozzuk az Apponyi Hungaricának e korszakra vonatkozó kiadásainak jegyzékét – de akármely más bibliográfiát is említhetünk –, feltévéünkben megbizonyosodhatunk.

Minden jelentős munka – amely alatt értjük ismert író új munkájának első kiadását; műfajilag, tematikailag újító röpiratot vagy egyéb szempontból az átlagtól különböző írást – megjelenése ezen évszámok valamelyikéhez kapcsolódik. Tehát mi is csak korszakokra bontva nyerhetünk hiteles képet.

Attól függően, hogy az adott pillanatban Magyarország milyen jellegű, milyen előjelű helyet foglalt el Európa történelmi térképén.

A jelek arra mutatnak, hogy az 1664-es esztendő minden szempontból sorsdöntő fontosságú. Sorsdöntőnek találja a történész, és – a német irodalmi alkotások tükrében – annak ítéli az irodalmár is. Ez annál különösebb, mert, mint kiderült, nemcsak nekünk, magyaroknak lett volna fordulópont 1664, hanem a német politikában is.

A harmincéves háborúban több tucat fejedelemségre szakadt, felekezetiileg, nyelviileg sem egységes Németország elsődleges törekvése a belpolitikai egység megteremtése lett volna. Ennek két fontos akadálya volt: a török és a Habsburg. Nagy vonalakban tehát a helyzet hasonlított Magyarorszáéhoz. Amikor 1664 télutóján a regensburgi birodalmi gyűlés zöld utat adott az impériumbéli hadaknak, azok a török magyarországi kiűzése okán ugyanazt a dédelgetett reményt vélték felcsillanni, amit Zrínyi is óhajtott volna: lerázni a Habsburgot is. Ezért tisztelte a német közvélemény mindenek fölött Zrínyit, ezért remélte, hogy az ő révén az 1664-es háború csak győztes lehet. Ezért tudósítanak korabeli röpiratok, újságlapok tucatszám a legapróbb részletességgel az eszéki híd felrobbantásától kezdve Kanizsa meg nem ostromlásáig; ezért elemzik izgatott alaposítással Zrínyi minden hadi megmozdulását. Isthuanfi mondja a beszélgetésben: „Wir sind beederseits / Gottlob / Christliche / dazu benachbarte Nationen; unser beeder Cronen ruhen auf einem Haupt: darum es billig / daß eine der andern Preiß und Wolergehn für das ihrige schäetze.” [7.] Egy, a közeljövőben megjelenő ismertetésben arra igyekeztem rámutatni, hogy Zrínyi Miklósnak politikailag számottevő kapcsolata volt Bajorországgal, ahol a közvetítő tisztséget egy karmelita pap látta el. Jelen beszélgetés azt bizonyítja, hogy Zrínyi Miklós személye a német szépirodalomba is „betört”.

Egy, magát társasjátéknak álcázó irodalmi mű központi kérdése a török elleni háború, főszereplője pedig Zrínyi. Ezen körülmények között sokkal több ez, mint politikai propagandairat vagy Busbequius röpiratának irodalmiasítása. A „beszélgetések” megalkotói egy nyelvtársaság írótagjai.

A nyelvtársaságok a maguk szépirodalmi eszközeivel – a német nyelv egységességének hirdetésével, a nyelv tisztaságának őrzésével – kívánták ezt az egységet szolgálni. Alkotótevékenységük tehát egyszerre volt politikai igény és irodalmi törekvés. A köztudatba, a közfelfogásba mindjobban átszivárgó napi politika a kötött műfajok formabontását követelte. Rotterdami Erasmus dialógusai e célra kiváló lehetőséget biztosítottak. Nem kellett mást tenni, mint ezt a formát kibővíteni, a dialógust társas beszélgetéssé fejleszteni. Ebben a kibővített, politikai igényekkel felruházott irodalmi formában először a harmincéves háború zűrzavara kapott helyet. 1664-ben pedig, amikor Európa hadba hívta keresztény harcosait, a magyar és német érdekek egy pillanatra összeértek. Ennek a történelemteremtette közösségnek összekötő láncszeme Zrínyi Miklós.

Ezt az üzenetet hordozza egy 1664-ben, német nyelven megjelent szépirodalmi alkotás, egy erasmista hagyományú beszélgetés.

Nemeskürty Harriet

A Szép Szó szegedi kapcsolatainak történetéből

1936-ban, amikor a Szép Szó megindult, a Szegedi Fiatalok már közösségi életük végső szakaszát élték. A tagok egy része már Pestre került (Ortutay, Radnóti, Reitzer, Tolnai), egy része kivált a közösségből (Balla Sándor, Berczeli Anzelm Károly) vagy kiváló-félben volt (Gerhauser Albert), Erdei Ferenc saját külön útját járta, a Művészeti Kollégium meghatározó egyénisége, mozgatója: Buday György pedig mind inkább művészi ambíciójának élt, s az 1936/37. évre, ösztöndíjként, el is került Szegedről – Rómába.¹ A kollégium tekintélye azonban – addigi munkájuk eredményeképpen –

¹ CSAPLÁR Ferenc, *A Szegedi Fiatalok Művészeti Kollégiuma*. Bp. 1967. 143–180., Gáspár Zoltán levele Kertész Jánoshoz, Szeged, 1937. jan. 4. (Buday magánkézben lévő fiatalkori iratanyagában; ismeretét dr. Buday Margitnak köszönöm); valamint: LENGYEL András, *Buday György és Szeged*, Csongrád megyei Hírlap, 1981. nov. 15.

éppen ezekben az utolsó években (1936–1938) állt tetőpontján; ekkor már nemzedékük egyik legizgalmasabb, legnagyobb jelentőségű csoportjaként tartották őket számon – itthon is, a kisebbségi magyarság köreiben is. Véleményeikre, produkcióikra széles körben figyeltek.² Érthető hát, hogy a meginduló, az erőket (legalábbis kezdetben) tömöríteni akaró Szép Szó³ is számított rájuk; partnert, munkatársakat láttak bennük. A kapcsolat azonban, bár a lapban az idők folyamán több „Műv-koll”-tag is szerepelt (Baróti, Gáspár, Radnóti, Tolnai),⁴ mégsem lett igazán szoros. Egyetlen „szegedi fiatal”: Gáspár Zoltán lett csak igazi Szép Szó-szerző.⁵

Hogy hogyan alakult ki e sajátos helyzet, azt az alábbiakban kísérlem meg vázolni. A rekonstrukció⁶ persze nem lehet teljes, tisztázatlan kérdés továbbra is marad még, de néhány összefüggés talán mégis található lesz.

1. (Buday György, Gáspár Zoltán és a Szép Szó) A Szép Szóban megjelent közlemények nemigen mutatnak arra, hogy Buday György és a folyóirat köre között különösebb kapcsolat lett volna. A már akkorra is neves mozgalmárszervezőtől és fametszőművésztől semmi sem jelent meg (sem esszé, sem metszet), róla is csak néhány rövid, munkásságát inkább érintő, mint bemutatás ismertetés.⁷ A folyóirat nyilvánossága „alatt”, a személyes kapcsolat szférájában azonban élő, bár nem felhőtlen kapcsolat rejtett.

Buday már a lap megindulása előtt kapcsolatban állott a szerkesztőkkel. József Attilával a húszas évek végén jó „mozgalmi barátságban” volt, s ha ez később lazult is, az érintkezés teljesen soha nem szűnt meg. A költő rendszeresen kapta a Művészeti Kollégium kiadványait, s a szegediek egyébként figyeltek rá.⁸ Ignotus Pál apja, az „öreg” Ignotus, a szegedi fiatalok egyik mentora volt, cikkekben, levelekben bátorította őket, támogatását Buday is, Radnóti is sokra becsülte.⁹ E barátság némileg Ignotus Pálra is átsugárzott, ő is rajta volt azon a képzeletbeli listán, amelyen azok szerepeltek, akiket Budayék számon tartottak s akiknek kiadványaikat megküldték.

Buday ismerte a harmadik szerkesztőt, Fejtő Ferencet is, aki a „szegedi fiatalok” megnyerésének is kezdeményezője lett.¹⁰ Fejtő, mint a Művészeti Kollégium kiadványainak gyakori ismertetője, rend-

² CSAPLÁR F., i. m. 143–180. L. még: Balogh Edgár levele Buday Györgyhez, Temesvár, 1935. aug. 7. („Töltelek akarunk most tanulni, mert Szegeden öltött a mozgalom olyan demokratikus formát, mely a realizmus, a magyar valóság platformján szövetségre és munkaközösségre hozott össze a módszer és a világnézet tekintetében különböző, de népi-magyar, demokratikusan haladó, antifasiszta elemeket.”)

³ A lap ideológiatörténeti szerepéről máig legjobb, bár nem problémátlan elemzés Lukács Györgytől való: *Harc vagy kapituláció? in Írásudók felelőssége*. Bp. 1945. 76–103. Valamivel újabb, de immár mégis két évtizedes áttekintés: IMRE Katalin, *A Szép Szó és József Attila*. = ItK, 1962. 1. sz. 40–58.

⁴ CSAPLÁR F., i. m. 159–162.

⁵ Gáspárról: CSAPLÁR F., *Gáspár Zoltán (1901–1945)*, Tiszatáj, 1971. 12. sz. 1145–1149.

⁶ Rekonstrukcióm alapját Buday György már említett fiatalkori iratanyaga adja, benne Fejtő Ferenc, Ignotus Pál, Radnóti Miklós, Gáspár Zoltán s mások Budayhoz írott levelei. Ha külön nem hivatkozom, e gyűjtemény dokumentumait használom; ismeretükért és fölhasználásukért dr. Buday Margitnak tartozom köszönettel. Leveleinek közlését, 1983. június 24-i levelében, Fejtő Ferenc külön is engedélyezte.

⁷ Buday munkásságát érintik: NAGYPÁL István, *Ortutay Gyula–Buday György: Nyíri és rét-közi parasztesék*. 1936. I. köt. 1. sz. 94–95., WALDAPFEL Imre, *Buday–Ortutay: Székely népballadák*, 1936. III. köt. 9. sz. 189–190., *Szegedi Kís Kalendárium* 1938., 1938. VI. köt. 22. sz. 218., DÉGH Linda, *Bátorligeti mesék*, 1938. V. köt. 24. sz. 403.

⁸ FÁBIÁN Dániel, *József Attiláról*. Bp. 1974. 74–76., *József Attila válogatott levelezése*. Sajtó alá rendezte FEHÉR Erzsébet. Bp. 1976. 309–310. Lásd még a Szegedi Fialatok Művészeti Kollégiumának postakönyveit, amelyek a költőnek küldött leveleket stb. is regisztrálják.

⁹ Ignotus és a Szegedi Fialatok viszonyát Ignotus Budayhoz írott levelei dokumentálják. Vö. még: LENGYEL A., *Radnóti Miklós ismeretlen öninterjúja*. Tiszatáj, 1983. 2. sz. 57.

¹⁰ Fejtőről: AGÁRDI Péter, *Értékrend és kritika. Fejtő Ferenc irodalomszemlélete a harmincas években*. Bp. 1982. (bibliográfiával!); a Szegedi Fialatokhoz fűződő viszonyát érinti Csaplár kollégiumtörténete: 43., 145.

szeresen kapta kiadványait. Sőt, ő, akire leginkább hatottak a „Művkoll” kiadványok, láthatóan, igencsak respektálta a szegedieket, s személy szerint Budayt is. Munkatársként is együtt akart dolgozni velük. 1935. február 25-i, Budayhoz írott levelezőlapjából tudjuk, hogy a kollégium folyóiratába, *A Színpad*-ba Erst Toller drámáiról tanulmányt akart írni, s ez ügyben kérte is Buday véleményét: „*Írd meg kérlek, hogy a téma megfelel-e.*” Sajnos, Buday válaszát nem ismerjük, a cikk nem készült el (vagy csak, *A Színpad* akadozó megjelenése miatt, nem jelent meg), ez azonban nem rontott a kapcsolaton. Fejtő továbbra is kapta a kiadványokat, írt róluk stb. Jellemző, hogy 1935. december 23-án, közvetlenül a Szép Szó megindítása előtt, amikor egy újabb könyvküldeményt köszönt meg Budaynak, még mindig így írt: „ne vedd hízelgésnek, de rendkívül csodálom azt az erőfeszítést, amelyet kifejtesz s szinte érthetetlen, hogy hogyan és miből sikerül rövid időközönként ilyen könyveket kihoznod”.

Amikor Fejtő e sorai íródtak, már folytak a Szép Szó megindításának előkészítő tárgyalásai.¹¹ József Attila, Ignóus Pál, Fejtő Ferenc, Hatvany Bertalan és Cserépfalvi Imre között már megszületett a megegyezés a lap kiadásáról, ill. annak feltételeiről. Fejtő elismerő véleményében tehát benne rejtett az együttműködés igénye, a „szerkesztő” munkatárstoborzó ösztöne. A Szép Szóhoz való csatlakozásra azonban – „hivatalos” formában – „csak” egy hónappal később 1936. január 22-én kérte föl Budayt:

József Attila és Ignóus Pál szerkesztésében „Szép Szó” címen február hó folyamán irodalmi és kritikai folyóirat indul meg, melynek szerkesztésében én is részt veszek. A lap tízszer jelenik meg évente 80 oldal terjedelemben, oldalanként 4. – Pengő honoráriummal.

A szerkesztőség nevében kérem közreműködésedet. Okvetlenül számítunk Rád, mert a lapot első sorban azért indítsuk (!), hogy a progresszív fiatalság minden árnyalatának szabad közlési lehetőséget nyújtsunk. Amennyiben kész tanulmányod volna juttasd rövid időn belül el hozzánk. Ellenkező esetben szíveskedjél közölni, milyen tanulmány vagy bírálati téma kidolgozásával óhajtasz a lapban közreműködni.

A szerkesztőség nevében

szívélyesen üdvözöl
Fejtő Ferenc

E fölkérő levélnek külön érdekessége nyomtatott címfeje, amelyből kiderül, hogy ekkor, 1936 januárjában már eldőlt a lap adminisztrációjának valamennyi lényegi kérdése: A „Szép Szó irodalmi és kritikai szemle. Szerkesztik: Ignóus Pál és József Attila. Szerkesztőség: IV., Mária Valéria-utca 5. Telefon: 81-0-42. Szerkesztőségi órák kedden és pénteken délután 5-7 óráig. Kiadóhivatal: Cserépfalvi, IV., Váci-utca 10. Telefon: 89-5-94.” Sőt, mint látható, a lapnak akkor már volt saját nyomtatott fejléces levélpapírja is.

A fölkérésre Buday egy hét múlva, január 29-én válaszolt; Fejtő levelén ott van ceruzás följegyzése: *Válasz 1936. I. 29.* Sajnos, e levele szövegét és tartalmát nem ismerjük, de – mint kikövetkeztethető – beleegyező volt, sőt Gáspár Zoltán közreműködését is följajánlotta. Fejtő újabb levele legalábbis ezt sejteti:

Budapest, 1936. febr. 8

Nagyságos/ Buday György művész lektor úrnak /Szeged,/ Egyetem, bölcsészeti Kara

Kedves Gyurka,

Köszönettel nyugtázom kedves leveledet és a mellékelt naptárakat. Üzeneteidet azonnal átadtam, sajnos, tekintettel, hogy a pénteki szerkesztőségi órán jutott csak kezünkhöz leveled, azon a héten már nem tudtuk betenni a lapokba a közleményt. Azóta az *Esti Kurír* és a *Népszava* is a lehetőséghez képest megemlékezett róla.¹² Az *Esti Kurír*-ét be is küldöm mellékelten, a *Népszavában* pedig, ha elkerülte volna a figyelmedet a folyó hó 7-i számban jelent meg.

Örülünk ígéretednek a lapban való közreműködésre vonatkozóan. Kérünk, hogy mint említetted, pesti látogatásod alkalmával ne mulassz el bennünket meglátogatni a részletek megbeszélésére.

¹¹ M. RÓNA Judit, *József Attila kéziratjai és levelezése. Katalógus.* Bp. 1980. 442./a 2275. tétel.

¹² (*Szegedi kis kalendárium.*) *Esti Kurír*, 1936. febr. 5. 9. *Esti Kurír*, 1936. febr. [SZÉLPÁL Árpád] szp. á., *Szegedi Kis Kalendárium*, *Népszava*, 1936. febr. 7. 6.

Örömmel látnánk a Collegium többi tagjainak írásait is. Gáspár Zoltán cikkét még nem kaptuk meg. Ajánlott küldeményeket ne a mi címünkre, hanem egyenesen Cserépfalvi címére küldjétek, mert különben a kézbesítés nehézségekre ütközik. Nem tudom, láttad-e az új Szocializmusban kritikámat¹³ a népmesékről. Remélem, naptáratok beváltja a hozzáfűzött reményeket.

Szeretettel üdvözöllek a Szerkesztőség nevében

Fejtő Ferenc

Mellékelve:

egy közlemény.

Érdekes mód, e (gesztusokról is tanúskodó) levelet Fejtő csak gépbe mondta, de nem írta alá; a levelet aláírásával csak a Szép Szó titkárnöje, Környei Matild „hitelesítette” – így: *Fejtő Ferenc megbízásából: Környei Matild*. Valószínű tehát, hogy Fejtő telefonba mondta a szöveget.

A levél bal alsó sarkában egyébként megint ott van Buday György ceruzás emlékeztető jegyzete: *Válasz + Gáspár Z. cikke 1936. 2. 13.* Ebből kitetszik, hogy – Buday közvetítésével – létrejött a munkatársi kapcsolat a Szép Szó és a Szegedi Fiatalk közt, pontosabban: az a „szegedi fiatal”, Gáspár Zoltán, aki leginkább beleillett Fejtőék törekvéseibe, a Szép Szó munkatársa lett. Itt, e ponton azonban érdemes mindjárt két dolgot leszögeznünk:

1. a Szép Szó ekkor, az induláskor láthatóan még szélesíteni akarta táborát, s ebbe a törekvésükbe a Szegedi Fiatalk még beleillettek. De, s ez a 2. említendő tény, ez az együttműködési és publikálási lehetőség Budayékat, bár érdekelte, különösebben nem hozta lázba. Buday, aki a maga sajátos „szövetési politikájá” jegyében a kormányzati politika reformokat igénylő s így többé-kevésbé marginális alakjaitól az illegális kommunista párt toleránsabb, rugalmasabb képviselőjéig igen különböző törekvésű emberekkel tartott kapcsolatot,¹⁴ a Szép Szót sem utasította el. Sőt élt is a Fejtőékhez fűződő kapcsolat lehetőségeivel. De a lapban való szereplésért, úgy tetszik, igazán mégsem lelkesedett. Részben azért, mert ekkor már inkább fametszeteket készített, mint esszéket írt, részben pedig, mert törekvése, ha nem is állt szemben a Szép Szó alakuló irányával, attól eltérő hangsúlyú törekvés volt. Buday ugyanis mint az agrársettlemet-mozgalom megteremtője és népszerűsítője a népi írói mozgalom egyik előzményét, elődirányzatát testesítette meg. S bár ő sohasem lett „igazi”, főleg pedig doktrínér „népi”, elképzelései vitathatatlanul közelebb állottak a népi írókéihez, mint az erőteljesen „anti-népi” Ignóus Páléhoz, a nála valamivel rugalmasabb Fejtő Ferencéhez, vagy akár az „1935/36”-os József Attilához.¹⁵ „Reálpolitikai érzeke”, a Szegedi Fiatalk Művészeti Kollégiumát is fönttartó rugalmassága és egyeztető képessége azonban lehetővé tette számára a laza együttműködést – részleges véleményeltérés esetén is. Sőt, e képessége révén még az együttműködés optimális formáját (Gáspár Zoltán előtérbe állítását) is megtalálta. Gáspár ugyanis a Művészeti Kollégiumnak az a tagja volt, aki bár részt vett a kollégium munkájában, nem tartozott annak centrumába, irányzatmeghatározó vonulatába, s mind ideológusi „alkata”, mind műveltsége tartalma és jellege rokonította a szabadelvű (polgári) racionalizmussal.

Nem véletlen, hogy a Buday levelére (s annak „mellékletére”: Gáspár cikkére) válaszoló Fejtő Gáspár Zoltánban¹⁶ azonnal fölfedezte a Szép Szó-szerzőt. Keltezetlen, de a postabélyegző szerint 1936. február 17-én kelt lapja ennek a fölismerésnek a dokumentuma.

Kedves Buday György! Köszönettel nyugtázom k. leveledet s tartalmát is külön. Gáspár Zoltán cikke rendkívül tetszett valamennyiünknek; egyrészt, mert irányzatával egyetértünk, másodszor, mert a megírása kitűnő, okos, szinte a zavarosságig az. Csak azt sajnáljuk, hogy későn jött; mindenesetre

¹³ FEJTŐ F., *Szegedi Fiatalk. Nyíri és rétközi paraszttmesék*, Szocializmus. 1936. 2. sz. 88.

¹⁴ Erről röviden: LENGYEL A., *Egy barátság fejlődésive. Bálint György és Buday György kapcsolatáról*, Népszabadság, 1983. jan. 29. 13.

¹⁵ Ignóus Pálék ellenérzéséről: *Két élet – egyben. Fodor Ilona párizsi beszélgetése Fejtő Ferencsel*, It, 1983. 1. sz. 128–130.

¹⁶ Gáspár Fejtőék olvasta cikke valószínűleg: *Népszövetségi közjárték*, Szép Szó, 1936. I. köt. 3. sz. 264–267.

szeretnénk beszorítani az első számba s inkább valami mást kihagyni; belegevezését kérjük, hogy a terjedelmet kissé lerövidítsük, ha másként nem megy; s hogy a 2. számra eltehesük. Egyébként kérjük Gáspár Zoltánt, írja meg, miről volna kedve írni; ha bírálatot akar, elküldjük neki a megjelölt könyvet; foglalkozik-e a parasztkérdéssel közgazdaságilag, pld. a Matolcsy könyvéről írna-e?

Mónusnak szólok majd, szeretettel üdvözöllek Téged, Gáspár Zoltánt s többieket is

Fejtő Ferenc

Buday még aznap válaszolt erre a levélre; sajnos válasza tartalmát nem ismerjük. Az együttműködés azonban ekkor már „beindult”, automatikusan mentek a dolgok. Február 21-én Fejtőék postára adtak számára egy előfizetési ívet (szövegét Tasi József közölte),¹⁷ amely valószínűleg ekkortájt került ki a nyomdából. Február 29-én pedig újabb levél, s a Szép Szó első számának egy példánya indult Szegedre.

Budapest, 1936. február 29.

Kedves Gyurka,

Részedre menesztettünk egyidejűleg egy példányt a „Szép Szó” c. lapunkból. Amint látod, sajnálatunkra kénytelenek voltunk Gáspár Zoltán cikkének közlését a következő számra halasztani. A második számban feltétlenül szeretnénk közölni, de most alaposabb átolvasás után úgy látjuk, hogy vannak fölösleges részei. Különösen jónak tartjuk benne a népszövetségi tagság alapelveinek megfogalmazása körüli elmélkedést és szeretnők azt erősen kidomborítani a többi passzus kihúzása által. Erre kérnők engedélyét, de ha óhajtja végezze el ezt ő maga és 10-ig küldjön be egy 3–4 gépelt oldalnyi cikket erről.

Egyébként is – mint már írtam – nagyon szeretnénk, ha dolgozna nekünk és amennyiben volna bírálati vagy tanulmányi ötlete, kérjük postafordultával közölje velünk.

Mindkettőtöket szívélyesen üdvözöl

Fejtő Ferenc

Nem tudjuk, Gáspár Zoltán fölvette-e ekkor Fejtővel a közvetlen kapcsolatot. Buday mindenesetre március 21-én újra írt Fejtőnek. A későbbiek ismeretében úgy tűnik, ekkor még közvetítette Gáspár véleményét, ill. állásfoglalását a cikk lerövidítése, ill. átírása dolgában. Akárhogy volt, a cikk a Szép Szó 1936. májusi (I. köt. 3.) számában mindenesetre megjelent. Eredeti kéziratát nem ismerjük, így nem lehet megítélni, megtörtént-e a rövidítés-átírás, s ha igen, a korrekció milyen mértékű volt. Gáspár és a Szép Szó viszonya azonban semmiképpen nem romlott meg, sőt erősödött. Május végén ugyan Budaynak még ismételtén közvetítenie kellett – a Fejtő május 27-i levelére adott válasza azonban már egyik utolsó ilyen tette lett. Fejtő ugyanis – a közvetlen kapcsolattartás reményében – ekkor már Gáspár pontos címét kérte meg.

Budapest, 1936. május 27.

Nagys./ dr. Buday Gy. úrnak, [Szeged,] Egyetem, Bölcsészeti akar.

Kedves Barátom,

Gáspár Zoltánnak a napokban a szegedi egyetemre megküldtük cikke honoráriumát, de a posta visszahozta. Nem tudjuk, az ugyanerre a címre eljuttatott tiszteletpéldányt megkapta [-]je? Mindenesetre, kérlek, értesíts, mi az ő pontos címe, hogy a pénzt mielőbb megküldhessük.

Mikor jössz fel Pestre? Kérlek, ha itt jársz, okvetlenül keress fel minket szerkesztőségünkben; nagyon szeretnők, ha dolgoznál nekünk.

Sokszor üdvözöl híved

Fejtő Ferenc

2. (A Szép Szó és a Szegedi Fiatalok kapcsolatának „differenciálódása”) Fejtő e levelére Buday két választ is írt. Emlékeztető följegyzése szerint előbb 1936. május 28-án írt egy levelezőlapot (nyilván ezen közölte Gáspár címét), majd június 3-án ismét egyet. E kettős válaszáadás már-már jelképes, hisz

¹⁷ TASI József, *Egy elfelejtett „Szép Szó”-dokumentumról*, Kritika, 1980. 6. sz. 13.

Gáspár Zoltán ügyének különválasztása jól kifejezi a Művészeti Kollégiumnak a Szép Szóhoz való kettős magatartását. Gáspár Zoltán ugyanis – Buday közvetítésének eredményeként – ettől kezdve szoros s egyre erősödő kapcsolatba került a folyóirattal; Buday s a kollégium egy része azonban más utat választott. Radnótinak, Baróti Dezsőnek ugyan megjelent néhány írása a lapban¹⁸ ezután, a kapcsolat tehát megvolt, de a viszonyt a Művészeti Kollégium részéről lényegében egyféle udvarias és szívélyes távolságtartás jellemezte.

3. (*Buday Szép Szó-beli esetleges szereplésének kérdése*) Buday június 3-i, Fejtőhöz írott levelét nem ismerjük, valószínű azonban, hogy vagy ebben, vagy egy másik, ugyancsak nem ismert levelében (esetleg egyik pesti útja alkalmával személyesen) ígérte meg, hogy „ad valamit” a Szép Szónak. Túlzottan azonban semmiképpen nem törte magát a megjelenésért. Ezt mutatja már az a tény is, hogy Fejtő – bár már 1936 januárjában is kérte közreműködésre – először csak 1936. szeptember 23-án nyugtázta konkrét közreműködési ígérését.

Budapest, 1936. szeptember 23.

Kedves Buday Gyurka,
köszönjük kedves leveledet. Nem értem, hogy nem kaptatok meg a lapokat, mert tudtommal, mind a Te, mind Gáspár Zoltán címére elmentek. Mindenesetre még egyszer elküldjük. Barótinak külön írtunk. Azt gondoltuk, hogy elutazott¹⁹ már s vártuk, hogy értesítsen, hová küldjük részére a lapot és a pénzt. Ami Gáspár Zoltán honoráriumát illeti, az a szokásunk, hogy az ilyen egészen kis íráskért járó honoráriumokat a nagyobb cikkekért járóhoz csatoljuk. Kérlek, szólj Gáspárnak, hogy feleljen múltkori lapunkra, amelyet készülő tanulmánya ügyében írtunk hozzá, mert féltő, hogy ha nem kapjuk meg hamarosan[,] kimarad ebből a számból is. Nagyon örülünk ajánlatodnak a fametszeteket illetőleg. Azt azonban előre kell bocsájtanunk, hogy egyenlőre (!) szűkös anyagi helyzetünk miatt ezeket csak aszerint tudnók honorálni mint írásműveket, ami vajmi kevés volna. Mindenesetre nagyon örülnénk, ha ilyen formában is lapunk munkatársa lennél. Juhász Gyula címét köszönjük, majd közöljük Attilával, aki írni készül neki.

Szeretettel üdvözöl

Fejtő Ferenc
Ignóty Pál
József Attila

E gépelt levél alól hiányzik az „aláírók” autográf aláírása; valószínű, hogy nem is igazi közös levél ez: Fejtő, aki gépbe diktálhatta s szokásához híven „elfelejtette” szignálni, a közös fellépést bizonyítandó, szerkesztőtársai nevét is odagépeltette.²⁰

Buday megnyerésére irányuló eme kísérlete azonban, úgy tetszik, eleve irreális volt. Nem valószínű ugyanis, hogy a honorárium nagysága okozta volna a problémát; Buday Szabó Pálnak, akivel jó barátságban volt, ingyen is adott metszetet, amikor az megindította a Kelet Népet.²¹ A Szép Szóval azonban, nyilván irányzati különbözőségük miatt, csak praktikus-üzleti kapcsolatot akart fönntartani.

E föltételezést erősíti Radnóti Budayhoz írott, 1936. október 16-i levelének egyik passzusa is – Radnóti ugyanis így kommentálta a laphoz való viszonyukat: „A Szép Szó-beli esszét említettem Fejtő öngyméltóságának, azt mondta, megbeszéli »őnagy« társaival. Azt hiszem, örülni fognak. Élénken érdeklődött, hogy milyenek a Te tiszteletdíjigényeid általában. Mondtam, hogy kérdezzék meg, ez a legrövidebb út – mire megjegyezte, hogy már megtették . . . Ne légy humanista!” Ugyancsak Radnótinak egy másik, kb. 1936. november eleji leveléből értesülünk a „honorárium-ügy” következő stádiu-

¹⁸ Pl. RADNÓTI, 1936. I. köt. 1. sz. 33., 1936. I. köt. 3. sz. 241., BARÓTI, 1936. II. köt. 7. sz. 337–344., 1937. IV. köt. 12. sz. 155–158.

¹⁹ Baróti Dezső ekkor Párizsba készült.

²⁰ József Attila például – mint a levél utolsó, éppen rá utaló mondatából kiderül – semmiképpen nem fogalmazhatta e levelet, bár annak lényegével nyilván egyetértett.

²¹ A Kelet Népe 1935. novemberi (I. évf. 2.) számában Buday Györgynek két metszete jelent meg (*Boldogasszony búcsúja; Bogár Imre balladája*), s ugyanabban a számban jelent meg Szabó Pál Budayról írott cikke (*Buday György*) is: 33–38.

máról is, teljesen hasonló szellemben. „Szép Szónak szóltam – írta e levélben Radnóti Budaynak –, megdöbbenek, hogy fizetni kell érte [ti. Buday valamelyik metszetének publikálásáért – L. A.] és hogy kliséit kell csináltatni. Szerényen mosolyogtam a megdöbbenésen. Azt mondták, megbeszélük és értesítenek.”

Az értesítésre – Buday egy újabb kiadványküldeménye után – november közepén került sor:

Kedves Barátom!

Köszönöm k. küldeményedet, úgymint a Naptárt; azonnal benyomtam egy kis hírt róla következő számunkba;²² amelyet Waldapfel Imre kritikája miatt is figyelmedbe ajánlok, aki Székely népbaladalműveket ismerteti. A Naptár nagyon szép; igyekszünk majd érdekében propagandát kifejteni. Köszönjük Radnóti útján tett ajánlatodat fametszetre vonatkozólag; erre érdemben most nem válaszolhatok, mert Ignótus Pali szabadságra utazott. Sajnos, lapunk anyagi körülményei bár szilárdak, de nagyon korlátozottak s a kereteket még egy kép erejéig is nehéz túllépni. Igyekszünk majd mindenesetre rávenni Cserépfalvit; én nagyon szeretném.

Mindannyiunk nevében szeretettel üdvözl

Fejtő Ferenc

1936. nov. 16.

Nem tudjuk, sikerült volna-e Fejtőéknek „megagítálniuk” Cserépfalvit. E levél Szegedre érkezésekor (november 17-én) azonban Buday már útban volt Rómába, hogy megkezdje olaszországi ösztöndíjas évét. Fejtő levélét így először már nem is ő vette kézbe, hanem Gáspár Zoltán, aki ekkortól – Buday távolléte miatt – ideiglenesen ellátta a Művészeti Kollégium ügyeinek adminisztrálását. Ezért-e, vagy mert a Szép Szó végül is nem tudta biztosítani a metszet megjelenésének anyagi föltételeit: de tény, Buday-metszet a Szép Szóban sem ekkor, sem később nem jelent meg. Sőt, lényegében a rendszeres Buday–Fejtő levelezés is abbamaradt.

4. (*Gáspár Zoltán közeledése a Szép Szóhoz*) Az Olaszországban dolgozó, alkotói pályájának egyik jelentős szakaszához érkező Budayt Gáspár Zoltán rendszeresen tájékoztatta a hazai fejleményekről (főleg a Művészeti Kollégiumról és saját sorsáról). Leveleiben gyakran esett szó a Szép Szóról is, ill. hozzájuk való viszonyáról. Ezekből szépen kirajzolódik Gáspár és a Szép Szó körének egymáshoz való közeledése (s így a lap történetének egyik fontos vonulata).

1936. december 21-i levele már szoros kapcsolatukról árulkodik:

„A Szép Szónál [...] van benn hétrendbeli recenzióm. Fejtő azt írta egyszer: »Gratulálok a bírázataidhoz, kapásból találod el a hangot.«”

Ugyanebben a levélben már presztízse növekedéséről, Szép Szó-beli írásai hatásáról is szólt: „Tamási György megküldte a totális államról írt füzetét, kérve, hogy én írjak róla a Szép Szóba, miután Radnóti barátjától tudja, de meg ő maga is látja cikkeimből... Miklós meg egész komoly képpel pártfogó sorokat írt a levél végére. Itt-ott így olvad meg az ember körül a magány.”

Ekkoriban azonban még, minden kétséget kizáróan, „külső” munkatárs; dolgozott a lapba, de annak szűkebb körébe még nem tartozott. A Szép Szó belső ügyeiről még – akárcsak más újságolvasó is – újsághírekből értesült: „Azt tudod – kérdezi pl. Budaytól 1937. január 12-én –, hogy a Szép Szót Cserépfalvitól átvette a Pantheon? Könnyen lehet, hogy tudod, mert én is csak az Esti Kurirből értesültem. Az újsztestendei első száma február 1-én jön.”

Fejtőék persze továbbra is igényt tartottak írásaira, sőt – a kiadói válság elcsitulta után – még fokozottabb foglalkoztatására törekedtek. „Fejtőéktől 21-én hosszú levelet kaptam – írta erről Gáspár 1937. január 30-án –, amelyben kijelentik, hogy az eddigieket ízelítőnek tekintik s az új évfolyamban most már nagy esszéekkel kell kiugranom. Különböző terveket, igényeket közölnek, amik kedvemre valók és fog is a dolog menni. Mindössze egy kívánságukkal szemben állok tanácstalanul: hogy tudnillik kik lennének »körömben« azok, akiknek munkásságát be lehetne kapcsolni a lapba?”

²² WALDAPFEL Imre, *Buday–Ortutay: Székely népbaladák. Szép Szó*, 1936. III. köt. 9. sz. 189–190.

Az invitálás, a komolyanvevés Gáspárnak, aki a Művészeti Kollégiumban csak afféle másodhegedűs (vagy még az sem) volt s más fórummal sem nagyon bírt, nyilván jólesett. Közeledését a Szép Szóhoz azonban nemcsak ez a személyes szempont, a fórumhozjutás öröme motiválta. Vonzotta a lap egész törekvése, racionalisztikus ideológiai kritikája, sőt József Attila költészete is. Nem lehet véletlen, hogy 1937. február 15-i levelében egyetértőleg idézte Budaynak a Chesterton önéletrajzát ismertető Horváth Bélát – s József Attilát. „József Attila – írja ekkor – gyönyörű ódákat írt Thomas Mann üdvözlésére, aminek előadását a Th. M.-esten a rendőrség betiltotta. Emlékezetből írok ide pár sort:

emelvén szívünk a gyásztól a vágyig.
Most temettük el szegény Kosztolányit
s az emberségen, mint rajta a rák,
nem egy szörny-állam iszonyata rág

...
Arról van szó, ha Te szólsz, ne lohadjunk,
de mi férfiak férfiak maradjunk
és nők a nők, – szabadok, kedvesek
s mind ember, mert az egyre kevesebb.
Foglalj helyet. Kezd el a mesét szépen,
mi hallgatunk és lesz, aki csak épen
néz Téged, mert örül, hogy lát ma itt
fehérek közt egy európaiat.”²³

Február 22-i leveléből, ill. annak egyik félmondatából az is tételesen kiderül, hogy a Szép Szót rendszeresen olvasta, sőt, a Budaynak járó (tisztelet) példányt még másoknak is kölcsönadta olvasni.

Az igazi „átállítás”, a kapcsolat kiteljesedése mégiscsak 1937. május végén vette kezdetét: a Szép Szó köre ekkor kezdte meg Gáspár Pestre való fölvitelének előkészítését. Akkorra Gáspár lényegében már a Szép Szó embere volt; alig várta már, hogy fölkerülhessen Pestre.

Az „akcióról” maga az érintett egy hónappal később, június 29-én számolt be Budaynak:

„Épp egy hónapja (V. 27.) – írja Gáspár – levelet kapok Mitniczkyné Vágó Mártától, a Szép Szó titkárnőjétől, akit addig nem ismertem. A levél majdnem teljes szövege: »... Ignotus Pállal beszélünk az Ön Pestre kerülése lehetőségeiről és ezzel kapcsolatban egy kérdést szeretnék intézni Önhöz: tud-e németül írni? Apám ti. a Pester Lloyd felelős szerkesztője és talán segítségünkre lenne abban, hogy Ön itt elhelyezkedhessék. Ha más ötlete volna arra nézve, hogy hol kaphatná meg a szükséges anyagi bázist, ahhoz hogy ide költözhessen és tudná velünk közölni milyen protekcióhoz volna szüksége, talán szintén tudnánk valamit csinálni... Még egy kérdés: jelentene-e valamit Önnek Tonelli Sándorhoz... egy ajánlás apámtól, akinek jó barátja?... Úgy Ignotus Pali, mint Fejtő és Vámbéry Rusztem is gyakran emlegetik, hogy milyen nagy szükség volna itt Magára és ezt valahogy nyélbe kellene ütni.«”

„A P. Ll. kombináció persze – folytatja levelét Gáspár – tárgyaltan, megfelelő nyelvismeret híján. Tonellit illetően is kitérően tudtam csak felelni, mert ez csak akkor jelentene valamit, ha itt helyt lenne valami konkrét igényem vagy kilátásom, de eltekintve attól, hogy nincs is, ők maguk (Ignotusék) is azt szeretnék, ha Pestre kerülnének. Végül azt a pozitívumot írtam, hogy próbálják meg, ha mód kínálkozik, bejuttatni valamelyik laphoz, ahol magyarul lehet írni. Az az érzésem azonban, hogy ez nem valami könnyű eset. Végül megírtam, mint már meglevő jóindulatú tényezőt, Bertalan Pista bácsit. Erre VI. 3-i keltezéssel újabb levelet kapok a hölgytől, pontosan ezzel a szöveggel: »Kedves G., apám Bertalan Pistával fog tanácskozni, különben pedig törjük a fejünket, tegye ezt Maga is, egyelőre többet nem mondhatunk. Üdvözlettel.« Képzelted, hogy mennyire megörövendeztetett ez a dolog, amely, mint sejtet, teljesen spontán és nemvárt módon indult ki az Ignotusék részéről. Csak az

²³ A vers címe: *Thomas Mann üdvözlése*; pontos szövege: *József Attila minden verse és versfordítása*. A szöveggondozás STOLL Béla munkája. Bp. 1980. 425–426.

nyugtalanít, hogy a fejtörést kénytelen vagyok egészen rájuk hagyni: nem, most már igazán nem abból a saját jövőm iránti ataraxiából, amiről, emlékszel, szó volt közöttünk egy éjszakai sétánkon, hanem pusztán csak azért, mert annyira kívülállók az életen, emberi és baráti kapcsolatokon, leszámítva természetesen téged, hogy egyszerűen nem tudok bezárt ajtókat sem, amelyekre rá lehetne mutatni azzal, hogy talán ezt meg lehet próbálni egy kicsit feszegetni. Ez pedig nem egészséges állapot, mindent a másik félre bízni. György, nagyon jó volna, ha neked fejtörés nélkül is eszedbe jutna valami: nem konkrétum persze, csak tipp, irányzat, lehetőség, kapcsolat, amit tovább lehetne adni hozzájuk azzal, hogy hátha abban az irányban is tudnának összeköttetést mozgósítani, – mint ahogy pl. Bertalan Pista bácsira mindjárt reagáltak, mint összeköttetések közé eső emberre.”

Gáspár Pestre kerülésében Buday nem tudott segíteni; erejét (s nyilván összeköttetéseit is) amúgy is ösztöndíja megújítása, ill. az azzal kapcsolatos ügyintézés stb. kötötte le. Gáspár fölkerülése azonban ettől kezdve nem került le a napirendről. A Szép Szó szűkebb köre (Fejtő, Ingotus Pál, Hatvany Bertalan, s a lapot kiadó Dormándi László) 1937. augusztus 1-én Szegedre látogatott – s ekkor, tudjuk, Gáspárral is találkozott. Ezt a Rómába küldött közös üdvözlőlap is dokumentálja:

Szeretettel üdvözlölnék a Szép Szó - Erdélyi – Szegedi Fialatok koncentrikus köreiből

Gáspár Zoltán Baróti Dezső

Ölel Fejtő Ferenc

Dr. Jancsó Elemér

Üdvözöl

Ingotus Pál

Dr. Tomori Viola, aki csak most veszi észre, hogy kinek írt alá. Te, Te!

Dr. Hatvany Bertalan

A látogatás jó alkalmat nyújtott a személyes eszmecseréhez is. Hogy pontosan miről folyt a szó Gáspár és vendégei közt, nem tudjuk, de annyi bizonyos, a lapot kiadó Dormándi László egy újabb s igen erős szállal kapcsolta Gáspárt a Szép Szó köréhez: könyvet „rendelt” tőle. Augusztus 9-i levelében Gáspár erről így számolt be:

„A Szép Szó vezérkarának szegedi tartózkodása hozott számomra egy nagyon örvendetes dolgot: Dormándi rendelt tőlem egy könyvet a Pantheon részéről, a magyarországi (katolikus és protestáns) papság történetéről és jelenlegi helyzetéről. A Pantheon egy szociográfia-sorozatot akar kiadni, amelynek első darabjának Remenyik Zsigmond *Büntudatát* minősítették utólag, mely a falusi dzsentirről szól; következnek az arisztokrácia, papság, polgárság. Nekem eredetileg az utóbbit szánták, de magam különböző mérlegelések alapján célszerűbbnek láttam a papságot vállalni. Szombaton küldték el a szerződéstervezetet, amint még itt megbeszéltük: ezer pengő, hét hónapon át előre száz-száz, a fenmaradó 300 a könyv megjelenésekor. 1938. III. 15-ig kell a kéziratot leszállítani. Kb. húsz íves könyv lesz (a Pantheon szokásos kis nyolcadrét regényformátumában). Most egy hónapon belül kell egy ívnyi mutatót és tervrajzot csinálnom, aminek a megtörténével végezik ők a szerződést. Képzelted, hogy minden tekintetben mit jelent ez nekem, meg sem próbálom így írásban elmondani.”

Ugyanebből a levélből derül ki az is, hogy időközben presztízse is jócskán megnőtt: „Viola [= Tomori] épp most jött vissza Pestről, volt Hatvany Bertalannál is, ahol Vágó Mártával is összeismerkedett, mondja, hogy nekem most nagy konjunktúráim van Pesten, nevezettek s mások tűnődnek, hogy mit lehetne velem csinálni. Magam is így láttam a helyzetet már előbb, gondolhatod, mennyire örülök és bizakodom, hogy ezúttal csak eligazodom valamerre.”

Reménye nem egészen két hónapon belül vált valóra – pesti állást kapott: 1937. október 1-től, Reitzer Béla ajánlására, a Gazdaságkutató Intézet alkalmazta. Főnöke Varga István lett, aki „az idegenforgalmi statisztika alapjainak lerakását” bízta rá.²⁴ Ezzel – bár a Pestre költözést érdekes módon nem a Szép Szó körének, hanem Reitzer Bélának, így közvetve a Művészeti Kollégiumnak köszönhette – útja lényegében elvált a Kollégiumétól, s automatikusan a Szép Szó körének tagja lett.

Választási „kényszerét”, az utak elágazását maga is érezte, Budayhoz írott, 1937. szeptember 26-i levelében meg is fogalmazta ezt:

²⁴ Az állás elnyeréséről: Gáspár – Budayhoz, Szeged, 1937. szept. 26.

„Igen nagy bizakodással nézek új életszakaszom elé. A hivatali munkából eredő jövedelmen kívül egyelőre kapok havi száz pengőt a Pantheontól s a továbbiakat illetőleg is jó kilátásaim vannak. Béla [= Reitzer] és Gyula [= Ortutay] egyébként igen óvnak Ignótus Paliéktól, s ez egy kicsit kényelmetlen választ. Szeretném, ha egy veled való beszélgetésben találnám meg a biztos vonalat. Magam természetesen a Béla iránti udvarias elvi hajlandóságok mellett ebben az ügyben nagyon ragaszkodom a másik félhez és hidd el, cseppet sem csak siker- és érvényesülési szempontokból. Nagyon jól tudom ugyan, hogy előttem is csak az lenne mentő körülmény, ha éppen csak az volna a helyzet, hogy nem akarok kiaknázatlanul hagyni egy kínálkozó lehetőséget. De én valahogy egyébként is vonzódok hozzájuk. Ami a gyakorlati lehetőségeket illeti, hát azok aztán vannak ezen a környéken. Béla, mikor a lelkemre beszélt (szeretettel és igazi baráti formában) azt mondta, hogy a Szép Szónak főnyeremény vagyok s a lap legszilárdabb elemét az én írásaim jelentik. Gondoltam, ez a rábeszélés indokolta túlzás. Épp aznap este volt szerkesztőségi összejövetel. Ámulva kellett tapasztalnom, hogy Bélát ezúttal sem hagyta cserben tájékoztatósi ösztöne és életrealitása. Őszintén mondhatom neked, hogy már ott tartok, hogy nem is gyűjt fel, ha ezen a környéken valaki túlzó fokokban közli velem a rólam való véleményét. E vélemények közül egy aránylag szerény így hangzik: » Ön új hangot hozott a magyar publicisztikába. »”

5. (*Epilógus*) Gáspár Zoltán, pár nappal idézett levele megírása után, átadta a Művészeti Kollégium ügyeit utódjának s Budapestre költözött. Hamarosan a Szép Szó egyik vezető munkatársa lett, majd (1938 végétől), az alapító-szerkesztők kiesése után a folyóirat szerkesztését is átvette. Buday György 1937 őszén újabb külföldi ösztöndíjas évét kezdte meg;²⁵ külföldre távozása – s a tagság irányzati „szétszóródása”, az utak elválása – megadta a döntő lökést a Művészeti Kollégium fölbomlásához. A kollégium 1938 nyarán hivatalosan is megszűnt;²⁶ tagjai, bár nem függetlenül egymástól, magánemberként folytatták pályájukat.

A Szegedi Fiatalok és a Szép Szó kapcsolatának utolsó aktusa így alighanem a *Bátorligeti mesék* megjelenéséhez kapcsolódik. Az Ortutay Gyula gondozta, Buday illusztrálta bibliofil igényű könyvet Ignótus Pál 1937. december 16-án, Fejtő Ferenc december 22-én köszönte meg (levelük alatt mindketőtjük aláírása apokrif; helyettesítőjük megint csak a titkárnő lehetett). Mindketten ismertetést ígértek a Szép Szóban a könyvről. Figyelemre különösen Fejtő levele érdemes, amely már a kollégium és a lap megváltozott viszonyát is érzékeltetni tudja: „Sajnálom, – írta Budaynak –, hogy nem ejthetted módját itt-tartózkodásod alatt, hogy felkeress bennünket, *dehát Gáspár Zoltánnal találkoztál és az úgyszólván annyi, mintha mi is találkoztunk volna Veled.*”

A tárgyi igazsághoz tartozik, hogy a Művészeti Kollégium tagságának többsége később is megőrizte különállását a Szép Szótól; Gáspár Zoltán kivételével a tagok egyike sem lett a folyóirat szűkebb gárdájának tagja.

Lengyel András

²⁵ LENGYEL A., *Buday György és Szeged*, Csongrád megyei Hírlap, 1981. nov. 15.

²⁶ CSAPLÁR F., *i. m.* 177.